

THE HOLOCAUST AND THE SAVED MEMORY. THE EXEMPLARY DIMENSION OF LITERARY REPRESENTATION

Sorin-Daniel Faur, PhD Candidate, West University of Timișoara,

Memoria nu încearcă să salveze trecutul decât pentru a servi prezentului și viitorului. Să facem în așa fel, încât memoria colectivă să servească eliberării și nu supunerii oamenilor.

(Jacques Le Goff)

Abstract: Taking into account Tzvetan Todorov's typology, can be identified two main types of memory: the literal one, which corresponds to a trauma which is not cured, a wounded an egocentric memory which works only for itself and which through victimization asks for individual compensations. On the other hand, the exemplary memory corresponds to a cured trauma, which can be generalized in order to work as an example for the future. This type of memory is exclusively oriented to the others and affords an understanding of the present through the lens of the past. This paper proposes an analysis of two case studies of exemplary memory: Primo Levi and Elie Wiesel. Their novels represent important testimonies of the Holocaust memory and work as memory keepers for the generations of postmemory.

Keywords: Shoah, literal memory, exemplar memory, trauma, testimony, forgetting

Memorie exemplară și memorie literală

În două dintre lucrările sale dedicate memoriei: *Les abus de la memoire* (trad. rom. *Abuzurile memoriei*) și *Memoire du mal, tentation du bien. Enquete sur le siecle* (trad. rom. *Memoria răului, ispita binelui. O analiză a secolului*), Tzvetan Todorov abordează problema uzului și a abuzului de memorie. Observând faptul că finalul secolului XX se caracterizează printr-un perpetuu cult al memoriei, manifestat prin intermediul proliferării *instituțiilor mnemonice* (muzee, monumente, case memoriale, plăci comemorative, arhive, publicații și producții cinematografice cu caracter memorial) cercetătorul francez afirmă: „Odată trecutul restabilit, trebuie să ne întrebăm: cum ne vom servi de el și în ce scop?”¹ Teoretizând problema utilității memoriei recuperate, teoreticianul bulgaro-francez stabilește în *Abuzurile memoriei* o distincție clară între ceea ce numește el *memorie literală* și *memorie exemplară*.

Memoria literală este o formă de memorie decontextualizată, sacralizată și egoistă a unui eveniment (cum este de pildă Holocaustul), o memorie incapabilă, prin opacitatea și unicitatea ei prefabricată, de a mai putea servi ca pildă pentru viitor. Todorov explica modul în care funcționează memoria literală afirmând: „descopăr toate persoanele ce pot avea legătură cu autorul inițial al suferinței mele și le zdrobesc la rândul lor.”² Memoria literală, explica Andreea Deciu într-o recenzie a cărții lui Todorov, „mă lansează într-un fel de campanie personală și exclusivistă de anihilare a tuturor celor responsabili pentru suferințele mele, numai și numai ale mele.”³ Transpunând această situație în termenii psihanalizei freudiene, se

¹Tzvetan Todorov, *Abuzurile memoriei*, traducere de Doina Lică, Timișoara, Amarcord, 1999, p. 33.

²*Ibidem*, p. 30.

³ Andreea Deciu, *Pildele amintirii*, disponibil la http://www.romlit.ro/pildele_amintirii

poate spune că memoria literală coincide unei traume necicatrizate care nu a trecut prin etapa *travaliului doliului* și pentru care trecutul servește exclusiv la refularea prezentului:

„Individul care nu reușește să îndeplinească ceea ce se numește sarcina doliului, care nu poate să admită realitatea pierderii, să se smulgă șocului dureros pe care l-a suferit, care continuă să-și trăiască trecutul, care e dominat de amintire fără să o îmblânzească (și e. În grade diverse, cazul tuturor celor care au trăit în lagărele morții), acest individ este, evident, demn de plâns și de ajutor: se condamnă involuntar la tristețea fără ieșire, dacă nu la nebunie.”⁴

Ca să contextualizăm, situația Holocaustului este una și mai delicată deoarece acum, la mai bine de șapte decenii de la desființarea lagărelor, încă există voci care susțin că poporul german ar trebui să plătească pentru cele peste șase milioane de vieți care au devenit fum pe coșurile de la Auschwitz, Birkenau sau Buchenwald, uitând de faptul că de la acest eveniment s-au succedat generații care nu ar fi normal să moștenească păcatele săvârșite de înaintașii lor. Situația aceasta ilustrează în mod clar un *abuz al memoriei* deoarece memoria devine un instrument de represiune care face ca raportul dintre victimă și călău să devină intersanjabil. În lagăre, gardienii și ceilalți funcționari naziști se încadrau în categoria călăilor, în vreme ce evreii și celelalte „rase” defavorizate intrau în categoria victimelor. Odată cu desființarea lagărelor, în 1945, nu puține au fost vocile care au solicitat ca rolurile să se schimbe; evreii să devină călăi, iar naziștii să intre în categoria celor care ar trebui să fie persecutați și exterminați. Asta nu înseamnă oare că lecția memoriei Holocaustului nu a fost asimilată în mod corect? Astfel, se poate spune că „utilizarea literală [*a memoriei*] care face ca evenimentul vechi imposibil de depășit, ajunge la final să supună trecutul prezentului.”⁵ De ce nu putem surprinde dimensiunea exemplară în fața celei literale? Toate acestea se datorează, cu siguranță, faptului că exemplarizarea memoriei reprezintă trecerea accentului de pe noi, pe ceilalți, ori acest aspect implică renunțarea la auto-victimizare, demers dificil de realizat deoarece, după cum constata Todorov

„a fi fost victimă vă dă dreptul de a vă plânge, de a protesta și de a pretinde; ca să nu rupă legătura cu voi, ceilalți sunt obligați să răspundă cererilor voastre. Este mult mai ușor să rămâi în rolul de victimă decât să primești o *compensație* pentru suferința impusă (presupunând că această suferință este reală): în locul unei satisfacții momentane, se păstrează un privilegiu permanent, atenția și deci recunoștința celorlalți e asigurată.”⁶

Menținând discuția asupra problemei victimizării, dar trecând accentul de la individual la colectiv, aspectele valabile pentru indivizi sunt relevante și pentru grupuri. În sprijinul acestei afirmații, Todorov afirma: „dacă ajunge să se stabilească, în mod convingător, că un grup oarecare a fost victima nedreptății în trecut, acest rol îi deschide în prezent o linie de credit inepuizabilă.”⁷ Se naște, astfel, competiția înverșunată în vederea stabilirii celui mai defavorizat grup. Afro-americanii, la fel ca evreii, reprezintă astfel de

⁴Tzvetan Todorov, *Abuzurile memoriei*, ed. cit., p. 32.

⁵*Ibidem*, p. 31.

⁶*Ibidem*, p. 55.

⁷Tzvetan Todorov, *Memoria binelui, ispita răului. O analiză a secolului*, București, Curtea Veche, 2002, p. 148.

grupuri etnice aflate în ceea ce Jean Michel Chaumont numea *concurența victimelor*. Afro-americanii, victime prototipice ale sclaviei și ale discriminării rasiale, care continuă să condamne și astăzi aceste nedreptăți, nu doresc, de fapt, să abandoneze rolul de victime deoarece acesta le asigură „un privilegiu moral și politic durabil.”⁸ Concurența victimelor poate fi înțeleasă apelând la dilema lui Louis Farrkahan, șeful „Națiunii Islamului” care se întreba: „Ce înseamnă 6 milioane de evrei morți în afara Americii? Holocaustul poporului negru a fost de 100 de ori mai rău decât holocaustul evreilor.”⁹

Memoria exemplară, spre deosebire de cea literală, corespunde unei traume vindecate, rolul ei constând în evitarea repetării unor traume de același fel. Astfel, această formă de memorie promovează experiența trăită ca model pentru înțelegerea unor situații noi cu actori diferiți. Acest demers presupune integrarea și depășirea traumei prin parcurgerea travaliului doliului, generalizarea acesteia și transformarea într-un *exemplum* din care se pot trage învățăminte. Cu alte cuvinte, „utilizarea exemplară [*a memoriei*] [...] permite folosirea trecutului în vederea prezentului, a lecțiilor de nedreptate suferite în trecut pentru combaterea celor de azi, *părăsirea eului pentru a ajunge la celălalt*.”¹⁰ Memoria exemplară corespunde unei traume vindecate care poate fi văzută cu detașare, care suportă generalizarea și chiar transferul într-o situație asemănătoare în vederea preîntâmpinării apariției unor astfel de situații limită în viitor. Astfel, accentul se mută de pe noi și suferința noastră asupra celorlalți, situație în care este surprinsă valoarea pragmatică a memoriei. Este vorba de acea „nevoie de a le povesti celorlalți, de a-i face și pe ceilalți părtași”¹¹ despre care vorbea Primo Levi atunci când rememora experiențele sale din lagărul de la Auschwitz. Este nevoie ca supraviețuitorii să își depășească trauma și să ofere mărturii nu pentru a primi compensații individuale, ci pentru ca generațiile următoare să nu ajungă în postura de a repeta greșelile trecutului. Accentuând ideea că memoria trebuie pusă în slujba dreptății, Paul Ricoeur afirma că

„trebuie să reamintim mai întâi că, dintre toate virtuțile, virtutea dreptății e îndreptată- prin excelență și prin structură- înspre celălalt. Se poate chiar spune că dreptatea constituie componenta de alteritate a tuturor virtuților pe care le smulge scurtcircuitului între sine însuși și sine însuși. Datoria memoriei este datoria de a face dreptate, prin amintire, altuia decât sieși.”¹²

În ceea ce privește *dimensiunile morale ale reprezentării*¹³, reprezentanții memoriei literale sunt adepții celebrului dicton al lui Adorno¹⁴ care afirma că literatura care tematizează Holocaustul (la fel ca orice altă formă de manifestare artistică: film, teatru, arte plastice, muzică etc) este un act barbar. Ei consideră că aceste forme de explorare a memoriei aduc un mare deserviciu victimelor deoarece acestea sunt condamnate să își amintească și, implicit, să

⁸*Ibidem*, p. 141, italicele îmi aparțin.

⁹Louis Farrkhan apud Tzvetan Todorov, *Memoria binelui, ispita răului. O analiză a secolului*, ed. cit., p. 141.

¹⁰Tzvetan Todorov, *Abuzurile memoriei*, ed. cit., p. 31.

¹¹Primo Levi, *Mai este oare acesta un om*, traducere și postfață de Doina Condrea Derer, Iași, Polirom, 2004, p. 6.

¹²Paul Ricoeur, *Memoria, istoria, uitarea*, traducere de Ilie Gyurcsik și Margareta Gyurcsik, Timișoara, Amarcord, 2001, p. 112.

¹³Saul Friedlander introduce noțiunea de *limite ale reprezentării*.

¹⁴Theodor Adorno: *to make poetry after Auschwitz is barbaric*.

își retrăiască traumele. Aceste probleme ale reprezentării apar datorită iminentului conflict dintre etică și estetică deoarece nu există o modalitate potrivită de a reprezenta un eveniment ce depășește limitele cunoașterii comune. Este imposibil să reprezinti ceva de nereprezentat sau, cel puțin, trebuie impuse niște limite ale reprezentării care să restricționeze Ceea ce nu iau aceștia în considerare este iminenta dispariție a supraviețuitorilor cu care ne confruntăm în contemporaneitate, situație care implică ancorarea într-o postmemorie care nu are vreo legătură directă cu trauma bunicilor lor, memoria colectivă devenind singura păstrătoare a memoriei Holocaustului. Dar oare formele de reprezentare enumerate mai sus nu ajută la „cimentarea” memoriei colective?

1.1. Reprezentare artistică și exemplaritate

Reprezentarea literară cu caracter exemplar a Holocaustului este reprezentată, printre alții, de scriitori precum Primo Levi și Elie Wiesel, supraviețuitori care și-au pus la dispoziție mărturiile din perspectiva unor *gardieni ai dreptății* care au ca obiectiv unic „să împiedice dușmanul să obțină o victorie postumă, ultima, ștergându-și crimele din memoria oamenilor.”¹⁵ Referitor la reprezentările artistice ale Holocaustului, problema nu trebuie pusă strict din punct de vedere etic, adevărata provocare constând în găsirea unei forme potrivite de reprezentare pentru un subiect atât de sensibil. Levi și Wiesel au ales să își expună povestea vieții în singurul mod potrivit calității de supraviețuitori și anume romanul-mărturie, Art Spiegelman, ca reprezentant al celei de-a doua generații post-Holocaust, a ales benzile desenate pentru a scrie romanul grafic *Maus*, în vreme ce Jonathan Safran Foer, reprezentant al celei de-a treia generații post-traumă, a apelat la realimul magic în *Totul este iluminat*. Ceea ce se poate observa este faptul că odată cu succesiunea generațională metodele și tehnicile de reprezentare ale Shoah-ului au devenit, din punct de vedere stilistic, din ce în ce mai îndrăznețe, dar temele acestor creații au rămas la fel de grave deoarece vorbim tot de traumă, pierdere, exterminare, durere. Este o diferență evidentă între *Shoah*, emoționantul documentar de nouă ore al lui Claude Lanzmann și capodopera tragi-comică *La vita e bella* regizată de Roberto Benigni, dar asta nu înseamnă că ultimul, datorită folosirii comicului, prezintă o versiune distorsionată a Holocaustului, ci dimpotrivă, tragicul este accentuat și astfel este resimțit mai puternic în comparație cu un documentar rece și obiectiv. Este necesar să surprindem dimensiunea exemplară a reprezentărilor artistice ale Holocaustului deoarece acestea ajută la formarea memoriei colective, peste mai puțin de un deceniu aceste reprezentări fiind printre puținele resurse prin intermediul cărora tinerele generații își vor consolida legătura cu istoria. Păstrarea tăcerii vis-a-vis de acest subiect dureros aduce un mare deserviciu memoriei colective. Memoria Holocaustului ar trebui să se transforme, datorită necesității contemporane, din memorie împiedicată (rănită) în memorie intergenerațional transferabilă, după cum considera și Tzvetan Todorov: „Atrocitățile trecutului nu sunt uitate, dar ele formează acum materia unei reflecții comunicabile, la care sunt invitați să participe non-supraviețuitori ca noi.”¹⁶

¹⁵Elie Wiesel, *Noaptea*, prefață de Elie Wiesel, cuvânt înainte de Francois Mauriac, traducere și note de Lia Decei, București, Corint, 2012, p. 6, citatul nu este preluat din roman, ci din prefață.

¹⁶Tzvetan Todorov, *Confruntarea cu extrema. Victime și torționari în secolul XX*, ed. cit. , p. 247.

2. Mărturia ca formă de memorie exemplară. Două studii de caz: Primo Levi și Elie Wiesel

2.1. Paradoxul mărturiei

Mărturia este unul dintre instrumentele de bază ale memoriei exemplare datorită faptului că orientarea finalistă a mărturiei este întotdeauna îndreptată spre celălalt. Bineînțeles, excludem din discuție mărturiile pur autovictimizatoare corespunzătoare memoriei literale deoarece punctul nostru de discuție gravitează în jurul a două importante romane-mărturie: *Mai este oare acesta un om?* de Primo Levi și *Noaptea* lui Elie Wiesel, Cei doi scriitori se încadrează în paradigma memoriei exemplare deoarece, după cum ei înșiși mărturisesc, duc o luptă împotriva uitării și își transpun memoria personală în scris pentru ca generațiile următoare să ducă mai departe această cumplită amintire despre secolul XX și, astfel, să fie împiedicată repetarea acestor evenimente în viitor. Mărturia Holocaustului „conține, însă, o lacună”, după cum atrăgea atenția Giorgio Agamben. Aceasta îl citează pe Primo Levi care afirma într-un interviu că

„există o lacună în oricare dintre mărturii: martorii sunt, prin definiție, niște supraviețuitori și, prin urmare, toți, într-o anumită măsură, au beneficiat de un privilegiu. Nimeni nu a povestit despre destinul prizonierului comun, întrucât pentru el nu era materialmente posibilă supraviețuirea...Prizonierul comun a fost descris și de mine atunci când vorbesc despre musulman: însă musulmanii nu au vorbit.”¹⁷

„Adevărații martori, martorii integrali sunt cei care nu au adus mărturie și nici nu ar fi putut să o facă”¹⁸, afirma Agamben. Citind aceste rânduri constatăm că mărturia care ar fi prezentat cel mai mare interes pentru cercetători lipsește, lucru care face ca Shoah-ul să fie considerat un *eveniment fără martori*. Este absolut imposibil să aduci mărturie atât din interior deoarece morții nu au voce, cât și din exterior deoarece „outsider-ul este exclus, prin definiție, din eveniment.”¹⁹ În sprijinul acestei afirmații vine cartea din 1983 a lui J.-F. Lyotard, *Le differend*, care expune un paradox logic. Acesta considera că

„faptul de a fi văzut într-adevăr, cu proprii ochi, o cameră de gazare ar fi condiția care-i conferă autoritatea de a spune că ea a existat și de a-l convinge astfel pe incredul. Dar tot mai trebuie dovedit că ea ucidea în momentul în care a fost văzută. Singura dovadă acceptabilă că ea ucidea ar fi că ești mort. Dar, dacă ești mort, nu poți aduce mărturie din cauza camerei de gazare.”²⁰

Acesta este motivul pentru care, spunea Primo Levi, supraviețuitorii vorbesc, prin delegație, în locul celor „striviți”, Astfel, ei „aduc mărturia unei mărturii care lipsește.”²¹

¹⁷Primo Levi apud Giorgio Agamben, *Ce rămâne din Auschwitz. Arhiva și martorul*, traducere de Alexandru Cistelecan, Cluj-Napoca, Ideea Design & Print, 2006, p. 23-24 (cuvântul *musulman* era folosit ca un eufemism pentru deținuții complet dezumanizați, care nu mai aveau voința de a trăi și care se aflau în imposibilitatea de a mai povesti iadul prin care trecuseră în lagăr).

¹⁸Giorgio Agamben, *op. cit.*, p. 24.

¹⁹*Ibidem*, p. 25.

²⁰*Ibidem*.

²¹*Ibidem*, p. 24

2.2. Primo Levi, *Mai este oare acesta un om?* (1947)

Primo Levi, prozator, poet eseist și traducător torinez rămâne, alături de Alexandru Soljenițin și Elie Wiesel, unul dintre cele mai importante nume ale literaturii dedicate spațiului concentraționar. Chimist de profesie, lui Levi „nu i-a lipsit însă, încă din anii formării, interesul pentru literatură, concretizat în lecturi de calitate, care l-au orientat spre stilul clasic.”²² În 1943, la douăzeci și patru de ani, Primo Levi s-a alăturat unui grup de partizani anti-fasciști, motiv pentru care a intrat în atenția autorităților. În momentul arestării, el și-a justificat prezența în munți nu ca partizan, ci ca evreu care se sustrăgea raziilor. Este internat în lagărul de la Carpi-Fossoli, dar după trei luni este trimis cu încă șase sute cincizeci de evrei la Monowitz-Auschwitz, unde va rămâne până în momentul armistițiului, în ianuarie 1945. Primo Levi ajunge acasă nouă luni mai târziu datorită unui itinerar absurd care cuprindea numeroase și lungi staționări în Polonia, Rusia, Ucraina, România, Ungaria și Austria. Odată întors acasă, Levi își reia munca de chimist la o fabrică de vopsele și în paralel începe să scrie romane, povestiri și poezie inspirate din experiența sa concentraționară afirmând că „nu este nicio contradicție între a fi chimist și scriitor: dimpotrivă, cele două condiții se întăresc reciproc.”²³ Publică romane precum: *Mai este oare acesta un om?*, *Armistițiul*, *Sistemul periodic*, *Acum sau niciodată* și *Cei striviți și cei salvați*, romanul său testament, publicat în anul 1986, cu un an înainte de presupusa sa sinucidere. Referitor la specificul scriiturii lui Primo Levi, Doina Condrea Derer afirma în postfața la romanul *Mai este oare acesta un om?*:

„În vreme ce, în marea lor majoritate, victimele represiunii și ale războiului, preocupate de latura documentară, depuneau mărturie dând prioritate faptelor, strigându-și durerea și indignarea²⁴, Primo Levi, structural un introvertit, a ținut să mediteze cu glas tare asupra caracterului omenesc pus la absurdă încercare, astfel încât nu a uitat factologicul, dar a ținut dincolo de el.”²⁵

Levi este prototipul supraviețuitorului care nu consideră mărturisirea traumei un act de autoînjosire, ci o investește cu importante valențe pragmatice și terapeutice. El consideră că a-ți povesti experiența din lagăr este singurul mijloc prin care generațiile post-traumă mai pot recupera memoria unui trecut aflat dincolo de posibilitățile de înțelegere și reprezentare și astfel respinge soluția tăcerii sugerată de Theodor Adorno care spunea că nu se mai poate face poezie după Auschwitz. Astfel, romancierul italian vede actul povestirii propriilor experiențe de viață ca o metodă de eliberare interioară deoarece acest lucru presupune transpunerea memoriei în formă narativă. Din acest punct de vedere, romanul *Mai este oare acesta un om?* conține cele mai raționale mărturii referitoare la Holocaust deoarece Levi „se situează de la

22Doina Condrea Derer, *Postfață la Primo Levi, Mai este oare acesta un om?*, ed. cit. , p. 285.

23Primo Levi apud Doina Condrea Derer, *op. cit.* , p. 288.

24Aceste victime preocupate să depună mărturie și să își strige durerea și indignarea dau întâietate memoriei literale; ele nu simt nevoia de exemplaritate și dreptate, nevoia de a le povesti celorlalți din dorința ca generațiile post-Holocaust să nu repete greșelile trecutului, ci din dorința de a obține compensații morale individuale pentru suferințele din lagăr.

25Doina Condrea Derer, *op. cit.* , p. 289.

început dincolo de ură și resemnare²⁶ și preferă să evite atitudinile tranșante și radicale adoptate în perioada imediat următoare finalului războiului:

„Nevoia de a le povesti celorlalți, de a-i face și pe ceilalți părtași, luase pentru noi, înaintea și după eliberare, forma unui impuls nemijlocit și imperios, într-atât încât concura cu celelalte nevoi elementare; înainte de toate, cartea a fost scrisă pentru a satisface această necesitate; așadar, din dorința eliberării interioare.”²⁷

Romanul lui Primo Levi se concentrează pe evidențierea modului în care nazismul și-a propus și, parțial a și reușit, să construiască un sistem care să ducă până la perfecțiune mecanismele de dezumanizare a victimelor. Amintirile din lagăre le influențează mai mult pe victime decât pe călăi deoarece acestea au avut de îndurat situații limită, de cele mai multe ori peste limitele suportabilității fizice și morale. Astfel, amintirea traumei și mărturia acesteia se confruntă de cele mai multe ori cu blocaje greu de depășit. În primul rând, după cum evidențiază și Todorov, apare *rușinea amintirii* deoarece în lagărul de concentrare omul este lipsit de voință și este obligat să săvârșească o serie de fapte cu care nu este de acord. Totul se schimbă însă când intră în joc lupta pentru supraviețuire deoarece normele etice și morale de afară se anulează, lagărul funcționând ca un „mediu social” aflat în răspăr, deținuții ajungând să își fure unul altuia rațiile de pâine și obiectele de veselă improvizate. Astfel, un om care înainte de a fi închis avea principii morale sănătoase se vede redus în foarte scurt timp la o condiție primară în care supraviețuirea primează în fața eticii, a prieteniei sau a familiei. Referitor la dificultatea rememorării episoadelor din lagăr, Tzvetan Todorov afirmă că:

„Amintirea de a fi fost redus la a trăi doar pentru a mânca, la a trăi în mijlocul excrementelor, la a te teme de orice putere, este la fel de insuportabilă ca aceea de a nu fi făcut nimic pentru a-ți apăra demnitatea, de a nu mai fi avut grijă de altcineva, de a trăi într-o continuă stare de alarmă: și chiar dacă ai făcut eforturi, au fost, fără doar și poate, și slăbiciuni.”²⁸

O altă barieră în calea mărturisirii traumelor petrecute în lagărele de concentrare este reprezentată de *rușinea de a supraviețui*, sentiment izvorât dintr-o vină metafizică, după cum o numea filozoful Karl Jaspers. Sunt numeroși supraviețuitorii Holocaustului care împărtășesc această vină metafizică și care consideră că au scăpat cu viață doar pentru că alții au murit în locul lor. Acest segment de gândire disfuncțională se datorează faptului că lagărul este, prin definiție, un loc în care fiecare se luptă pentru o rație de pâine în plus sau pentru o lingură de supă în plus, dar asta înseamnă că automat cineva va primi mâncare mai puțină sau chiar deloc, iar această lipsă poate să ucidă. Dificultățile mărturisirii traumelor Shoah-ului se datorează, în mare parte, tot rușinii de a supraviețui deoarece supraviețuitorul realizează că adevărata mărturie este imposibil de oferit deoarece cei care ar putea să o ofere nu mai sunt în viață. Cea mai abstractă formă de rușine întâlnită în cazul supraviețuitorilor marilor traume ale istoriei este *rușinea de a fi om*. Levi însuși trăiește acest sentiment încă de la eliberare,

²⁶Tzvetan Todorov, *Confruntarea cu extrema. Victime și torționari în secolul XX*, traducere de Traian Nica, Humanitas, București, 1996, p. 248.

²⁷Primo Levi, *op. cit.* p. 6.

²⁸Tzvetan Todorov, *Confruntarea cu extrema. Victime și torționari în secolul XX*, traducere de Traian Nica, Humanitas, București, 1996, p. 250.

odată cu întoarcerea sa în Italia, când mărturisea că se simțea „vinovat de a fi om, deoarece oamenii construiseră Auschwitz-ul.”²⁹ Este vorba de o rușine izvorâtă din neputința de a împiedica apariția acestui mare rău a secolului XX, „rușinea pe care [...] cel drept o trăiește în fața faptei comise de altul, torturat de ideea că ea există, că a fost irevocabil introdusă în universul lucrurilor existente.”³⁰ Ca să conchidem, cărțile lui Primo Levi reprezintă niște acute semnale de alarmă la adresa pericolelor care sunt gata în orice moment să distrugă echilibrul societăților democratice contemporane, lucru datorat, după cum observa Todorov, faptului că „ființa umană se lasă condusă de mobiluri mai obscure și urmează drumuri mai întortocheate decât cele recomandate de judecata dreaptă, și are oroare să se servească de instrumente supreme ale progresului.”³¹

2.3. Elie Wiesel, *Noaptea* (1958)

Scriitorul american de origine română, Elie Wiesel, deținătorul Premiului Nobel pentru Pace din 1986, este unul dintre cei mai importanți „cronicari” ai vieții petrecute în lagărele de concentrare. Născut în 1928 la Sighet, în România, Wiesel este deportat la Auschwitz în anul 1944 împreună cu întreaga sa familie, aici urmând să își găsească sfârșitul mama, sora mai mică și tatăl său. Dimensiunea exemplară a memoriei și nevoia de dreptate pe care o resimte acest scriitor transpar încă din primele rânduri ale prefetei pe care o semnează pentru roman:

„Dacă în viața mea ar fi trebuit să scriu o carte, *Noaptea* ar fi aceea. [...] De ce am scris-o? [...] Am făcut-o oare pentru a le oferi oamenilor cuvinte, amintiri, mijloace cu care să poată evita ca Istoria să se repete, cu implacabila ei atracție pentru violență.”³²

La fel ca în cartea lui Primo Levi, *Mai este oare acesta un om?*, romanul *Noaptea* se concentrează, printre altele, în jurul temei dezumanizării victimelor. „Noaptea” este un leitmotiv al întregii cărți și nu vorbim de sensul propriu al cuvântului, ci de sensul figurat: o noapte a umanității, o noapte a credinței în care, la fel ca în textul lui Nietzsche, Dumnezeu a murit; o noapte a vieții și a speranței, o noapte în care rațiunea doarme și doar instinctele sunt active. Lectura romanului este, în sine, o experiență care marchează deoarece simplitatea discursului, combinată cu gravitatea temei facilitează empatizarea cu personajele principale. Subiectul, în linii mari, poate fi expus în felul următor: la vârsta de 15 ani, adolescentul Eliezer este deportat la Auschwitz împreună cu tatăl, cu mama și cu sora mai mică, Țipora. Pe femeii, băiatul pe care nu le va mai revedea niciodată după sosirea în lagăr. În momentul în care Eliezer îmbracă uniforma de deținut acesta realizează că demersul de dezumanizare începuse: „În câteva secunde am încetat să mai fim oameni.”³³ În cele două lagăre, Auschwitz și Buchenwald, tânărul devine conștient de două lucruri care se repetă obsedant de-a lungul romanului: animalitatea omului și impasibilitatea divinității. Încă din momentul intrării în

²⁹Primo Levi apud Tzvetan Todorov, *Confruntarea cu extrema. Victime și torționari în secolul XX*, ed. cit. , p. 251.

³⁰*Ibidem*, p. 251.

³¹Tzvetan Todorov, *Confruntarea cu extrema. Victime și torționari în secolul XX*, ed. cit. , p. 257.

³²Elie Wiesel, *op. cit.* , p. 5.

³³*Ibidem*, p. 74

lagăr, băiatul este martorul unor scene de o cruzime ieșită din comun care depășesc cu mult posibilitatea de înțelegere. Vede cum nemții aruncă în flăcări copii mici, bebeluși, și pentru prima oară în tânărul Eliezer se naște sentimentul de revoltă împotriva divinității absente: „De ce să sfințesc numele Lui, cel veșnic, stăpânul universului, veșnic atotputernicul și teribilul tăcea. De ce să-I mulțumesc?”³⁴ Referitor la specificul scriiturii memorialistice a lui Wiesel, Sandu Frunză spunea că „analizând *Noaptea*, dar și alte scrieri ale autorului descoperim un tablou în care, în lagărele de concentrare, oamenii intră într-un proces de completă dezumanizare, iar Dumnezeu pare cu totul absent din istorie.”³⁵ Astfel, lupta pentru supraviețuire din interiorul lagărelor nu este cu nimic diferită de cea din lumea animalelor deoarece și aici, la fel ca în natură, învinge cel puternic. Fii se îndepărtează de tații bătrâni „pentru a scăpa de povară” și îi abandonează crezând că în acest mod își sporesc șansele de supraviețuire. Bătălia supremă era cea pentru hrană deoarece înfometarea prelungită îi transformase pe deținuți în ființe incapabile să raționeze.

„Nici chiar legăturile familiale cele mai apropiate nu rezistă în fața acestei lupte pentru supraviețuire: Borowski povestește cum o mamă, pentru a-și salva viața, se prefacă că nu-și recunoaște copilul; Elie Wiesel, supraviețuitor de la Auschwitz, a descris în *Noapte* cum fiul smulge pâinea din mâinile tatălui său³⁶ sau cum tot el se simte ușurat când îi moare tatăl văzând astfel cum îi cresc șansele de supraviețuire.”³⁷

Romanele lui Elie Wiesel, asemeni celor scrise de Primo Levi, reprezintă adevărate bastioane în calea uitării și, prin dimensiunea lor exemplară, ne atrag atenția asupra faptului că în orice moment pot apărea pericole care să tulbure echilibrul societăților democratice contemporane. Scrierile celor doi ne fac conștienți de faptul că Holocaustul nu s-a petrecut într-un timp mitic și atemporal, ci în plin secol XX.

Concluzii

Luând în considerare clasificarea todooroviană a memoriei, pot fi stabilite două tipuri de memorie: cea literală, care corespunde unei traume necicatrizate, o memorie rănită și egoistă care funcționează doar pentru sine; și cea exemplară care corespunde unei traume vindecate care poate fi supusă generalizării și poate servi ca un exemplum în situații noi. Memoria exemplară este orientată exclusiv spre ceilalți și permite conjugarea prezentului prin intermediul trecutului.

Analiza celor două cazuri de memorie exemplară din romanele *Mai este oare acesta un om ?* și *Noapte* ne-a confirmat faptul că Primo Levi și Elie Wiesel au creat adevărate testamente ale memoriei Holocaustului, dar și piedici împotriva uitării unor evenimente care trebuie să fie integrate și de către generațiile postmemoriei.

³⁴*Ibidem*, p. 69.

³⁵ Sandu Frunză, *Ethics, Religion and Memory in Elie Wiesel's Night*, în *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, nr. 9, vol. 26 (Summer 2010), p. 97, traducerea mea.

³⁶Episodul apare în *Noapte*, ed. cit. la p. 167.

³⁷Tzvetan Todorov, *Confruntarea cu extrema. Victime și torționari în secolul XX*, ed. cit., p. 35

BIBLIOGRAFIE:

- Agamben, Giorgio, *Ce rămâne din Auschwitz. Arhiva și martorul*, traducere de Alexandru Cistelean, Cluj-Napoca, Ideea Design & Print, 2006;
- Deciu, Andreea, *Pildele amintirii*, disponibil la http://www.romlit.ro/pildele_amintirii;
- Frunză, Sandu, *Ethics, Religion and Memory in Elie Wiesel's Night*, în *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, nr. 9, vol. 26 (Summer 2010), p. 94-113;
- Levi, Primo, *Mai este oare acesta un om?*, traducere și postfață de Doina Condrea Derer, Iași, Polirom, 2004;
- Ricoeur, Paul, *Memoria, istoria, uitarea*, traducere de Ilie Gyurcsik și Margareta Gyurcsik, Timișoara, Amarcord, 2001;
- Todorov, Tzvetan, *Confruntarea cu extrema. Victime și torționari în secolul XX*, traducere din franceză de Traian Nica, Humanitas, București, 1996;
- Todorov, Tzvetan, *Abuzurile memoriei*, traducere de Doina Lică, Amarcord, Timișoara, 1999;
- Todorov Tzvetan, *Memoria răului, ispita binelui. O analiză a secolului*, traducere de Magdalena Boiangiu și Alexandru Boiangiu, Curtea Veche, București, 2002;
- Wiesel, Elie, *Noaptea*, prefață de Elie Wiesel, cuvânt înainte de Francois Mauriac, traducere și note de Lia Decei, București, Corint, 2012.

Această lucrare a fost cofinanțată din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013, Cod Contract: POSDRU/159/1.5/S/140863, Cercetători competitivi pe plan european în domeniul științelor umaniste și socio-economice. Rețea de cercetare multiregională (CCPE).